

Aleksandar Stojanović  
Filozofski fakultet  
Univerzitet u Beogradu  
Odeljenje za filozofiju

## Čemu služi i čemu ne služi kritika političke ekonomije? Marksova teorija vrednosti i njena upotreba u društvenoj teoriji

**Apstrakt** *U ovom tekstu pokušaću da uz pomoć tumačenja, koja pre svega dolaze od Mihaela Hajnriha (Michael Heinrich) i Džona Miliosa (John Milios), objasnim teorijsku specifičnost kritike političke ekonomije. Da bih to učinio, prvo ću skicirati teorijski kontekst ekonomskih teorija u kojem je ona nastala. Potom ću izložiti glavne razlike u pristupu koje možemo naći u Marksovom (Karl Marx) Kapitalu u pogledu pojmova koje koristi i u pogledu pitanja na koja pomoću njih pokušava da odgovori. Konačno, izložiću i pravce razvoja kritike političke ekonomije polazeći od ovog bazičnog uvida.*

109

**Gljučne reči:** *kritika, politička ekonomija, vrednost, subjektivna teorija vrednosti, objektivna teorija vrednosti, oblik individualnosti*

### 1. Uvod

Već neko vreme živimo u svetu u kojem postoji jedna sfera društvenog života i našeg ličnog života, koja je u bitnom smislu nezavisna od nas. Iako je ova sfera društvena a ne prirodna, u njoj vladaju pravila kojima moramo da se povinujemo. Štaviše, pravila koja vladaju u ovoj društvenoj sferi nisu posledica nekog dogovora koji smo mi ili naši preci usvojili, niti su nam ona nametnuta od strane neke onostrane sile. Iako je društvena, ova sfera našeg života se pokazuje kao objektivna, odnosno kao sfera koja nije nastala i koja se ne održava na osnovu subjektivne volje bilo koga od nas ili cele zajednice ljudi. Ali ni to nije sve. Iako je u pitanju samo jedna sfera našeg života, ona često dobija moć da utiče na druge sfere tog života i mi smo prinuđeni da ovaj uticaj ispoštujemo. Ta sfera jeste ekonomija.

Ekonomija se u našim ličnim životima pojavljuje kao sfera unutar koje moramo da obezbedimo materijalnu reprodukciju sopstvene egzistencije. Da bismo preživeli i mogli da živimo na određeni način, moramo da zaradimo novac, a da bismo zaradili novac, moramo biti sposobni da nešto prodamo, bilo da su u pitanju proizvodi, bilo usluge ili naprosto naša radna snaga. Mogućnost da to učinimo ne zavisi isključivo od nas ili od neke više instance otelotvorene u nekom pojedincu, kao što

je to bio slučaj u ranijim vremenima kada su, kao na primer u feudalizmu, kmetovi zavisili prvenstveno od sebe, odnosno od toga da li će raditi i proizvesti dobra čiji jedan deo odlazi feudalcu a drugi ostaje njima, ili u robovlasničkom društvu kada je rob zavisio od svog rada i od volje svog gospodara da ga ostavi u životu. Danas se može dogoditi da smo mi spremni da radimo, ili da prodamo neke proizvode ili usluge, a da ipak ne možemo da dođemo do novca i posledično do onoga što nam je potrebno da bismo preživeli. I to ne mora biti vezano za nevoljnost bilo koga pojedinačno da nam izađe u susret. Može se dogoditi da niko nema novac da kupi ono što mi želimo da prodamo i da nije u mogućnosti da nas zaposli, ili bar da nema dovoljno novca koliko je nama potrebno da bismo mogli da nastavimo da radimo i preživimo. U pitanju su objektivni zakoni. Isto tako, neretko je slučaj da ova ekonomska sfera zadire u druge sfere našeg života podređujući ih sopstvenim zahtevima kao kada smo prinuđeni da odustanemo od različitih stvari koje su nas interesovale jer bi nas bavljenje njima kompromitovalo u očima naših poslodavaca. Ova objektivnost ekonomske sfere i njena sposobnost da prevaziđe granice čisto ekonomskog može se opaziti i na nivou celog društva. Danas je naša država, kao i mnoge susedne države, prinuđena da započne sa takozvanim merama štednje. Da bi pokrenula svoju privredu i da bi ispunila soje obaveze prema poreskim obveznicima, ona se tokom prethodne decenije zaduživala jer bez potrebnog novca nije bilo moguće sprovesti infrastrukturne investicije, ponuditi subvencije i garantovati isplatu plata, penzija i socijalnih davanja, što je sve bilo potrebno da bi se naša ekonomska sredina učinila poželjnom za preduzetnike na svetskom tržištu. Sada kada smo zaduženi, ispostavlja se da dug postaje toliki da novac koji država zarađuje na godišnjem nivou nije dovoljan da bi se rata vratila, te smo prinuđeni da smanjimo državne troškove. Mnoge sfere društvenog života koje same po sebi nisu ekonomske sad moraju da se podrede ovoj ekonomskoj logici, bilo da je reč o obrazovanju koje mora da postane preduzetničko obrazovanje ili o radu institucija kulture koje će morati da rade smanjenim kapacitetima.

Da bismo se upoznali sa marksističkom kritikom političke ekonomije, najbolje je da je posmatramo u kontekstu teorija koje bar na najopštijem nivou s njom dele teorijski prostor. Ovaj teorijski prostor podrazumeva da se analizira ta „ekonomska sfera društva“ i da se, polazeći od toga, objašnjava na koji način ona utiče na ostatak društva. Osim kritike političke ekonomije, u ovom teorijskom prostoru se nalaze još dve teorije: klasična politička ekonomija i neoklasična marginalistička teorija.

## 2. Opis teorijskog prostora

Ove tri teorije su veoma različite, i prvi deo izlaganja posvećujemo objašnjenju tih razlika – da bi, s obzirom na njih, postala jasna osobenost same kritike političke ekonomije. Sa jedne strane, ove teorije na različit način posmatraju kapitalističke ekonomske odnose i imaju različito shvaćanje načina na koji ova ekonomska sfera utiče na ostale sfere društvene stvarnosti, kao i na to da li je kapitalistička ekonomska logika postojala i pre kapitalizma. Sa druge strane, one se razlikuju u pogledu teorije vrednosti koju zastupaju.

Klasična politička ekonomija je tradicija s kojom je uspostavljena ekonomija kao nauka. Njeni najpoznatiji zastupnici su Adam Smit (1723–1790), čije delo *Ispitivanje prirode i uzroka bogatstva naroda* (1776) predstavlja prvo veliko delo u ovoj tradiciji, i Dejvid Rikardo (1772–1823), u čijim delima je izložena najrazvijenija i najkoherentnija verzija ove teorije.

111

Za zastupnike klasične političke ekonomije osnovu ekonomije predstavlja ljudska sklonost da se tramp i razmenjuje (Milios 2002: 13), a kapitalizam je sistem u kojem je razmena dovela do razvijanja podela rada, čime se došlo do porasta proizvodnih kapaciteta društva. *Skлонost ljudi ka tramp i razmeni, koja je u osnovi ljudske prirode nevezano za istorijski period* o kom govorimo, vodila je ljude ka tome da se specijalizuju za određeni tip rada i postanu efikasniji jer su tako u razmeni bili u mogućnosti da dobiju više (Sjaoping, internet). Ova ljudska sklonost se prema Adamu Smitu i drugima može opaziti u svakom pojedincu, i to je ono od čega bi trebalo početi u objašnjavanju ekonomije.

Dalje, kako je svako počeo da proizvodi ono za šta se specijalizovao, a ne sve što mu je potrebno za život, bilo je važno da pojedinac kroz razmenu bude u mogućnosti da nabavi sve druge proizvode koji su mu bili potrebni. U tom trenutku je trampa, koja je proizvođača u ovome ograničavala jer je kupac mogao da dođe do robe koja mu je potrebna samo ukoliko prodavac želi ono što ovaj ima da mu ponudi, zamenjena novčanom razmenom. Gledano iz ove perspektive, *novac se pojavio samo kao način da se trampa pojednostavi* (Milios 2002: 23).

Ovakva privreda, u kojoj je rad podeljen na specijalizovane proizvođače koji su se izveštali u određenom tipu rada, imala je daleko veće proizvodne kapacitete od one privrede u kojoj je svako morao da proizvede sve što mu je bilo potrebno ne posvećujući se nijednom tipu rada posebno. Proizvođači koji se posvećuju isključivo jednom tipu rada mogu se izveštiti

u radu i postati efikasniji tako da će, na primer, dva proizvođača koja proizvode svaki za sebe dva dobra i ne razmenjuju ih sveukupno proizvesti manje nego dva proizvođača od kojih se svaki specijalizovao i proizvodi samo jedno dobro, a jedan deo proizvoda razmenjuje sa drugim. Pritom se specijalizacija svakom od njih nameće u njihovom sebičnom interesu da oni imaju više jer ako proizvedu više, mogu više da dobiju u razmeni, a ne zato što imaju interes da svima bude bolje. Tako slobodna ruka tržišta čini da ovi proizvođači, sledeći svoje sebične interese da u razmeni steknu više, dovedu do opšteg napretka i razvoja proizvodnih kapaciteta društva (Smith 1976: 456).

112 Kao što vidimo, osnova ekonomske sfere prema ovoj koncepciji jeste transistorijska: sklonost ka trampri i razmeni predstavlja deo ljudske prirode i kao takva je bila prisutna od nastanka ljudske vrsta (Milios 2002: 13). Kapitalizam u tom bazičnom smislu nije drugačiji od ranijih načina proizvodnje i moglo bi se samo reći da on predstavlja period u kojem je ova prirodna ljudska sklonost dovela do razvijenije podele rada od one koja je postojala ranije.

Dalje, glavni pojam koji se od vremena klasične političke ekonomije koristi za objašnjavanje funkcionisanja ekonomije shvaćene na ovaj način jeste pojam *vrednosti*. Pojam vrednosti se odnosi na način na koji različite robe bivaju vrednovane od strane učesnika u ekonomiji, kako se upoređuju i u kojoj proporciji će se razmenjivati i, u krajnoj liniji, kako će im se formirati cene. U suštini, ovaj pojam bi trebalo da nam objasni ono što je objektivno u ekonomskoj sferi, odnosno ono što nije podložno promeni na osnovu naše direktne volje, kao što je na primer koliko novca ili bilo koje druge robe možemo da dobijemo za onu količinu robe koju prodajemo, zašto cena neke robe pada, a neke raste. Odnosno, vrednost je pojam koji bi trebalo da objasni funkcionisanje tržišta i ekonomije.

Za klasičnu političku ekonomiju koja zastupa radnu teoriju vrednosti, u osnovi vrednosti se nalazi *utrošen rad* u proizvodnji svake pojedinačne robe (Milios 2002: 14). Roba u koju je utrošeno više rada je vrednija, a ona u koju je utrošeno manje rada manje je i vredna. Očigledno je da radna teorija vrednosti predstavlja *objektivističku teoriju* u kojoj je vrednost robe objektivno određena radom koji je utrošen u njihovu proizvodnju, nevezano za subjektivnu potrebu učesnika u ekonomiji za robom koja se vrednuje. Osim direktno utrošenog rada u proizvodnji date robe, vrednosti robe doprinosi i rad utrošen u proizvodnji sredstava pomoću kojih je data roba proizvedena. Ovako shvaćena vrednost je *inherentno svojstvo* svake robe (Milios 2002: 14). U skladu sa svojim izjednačavanjem novčane

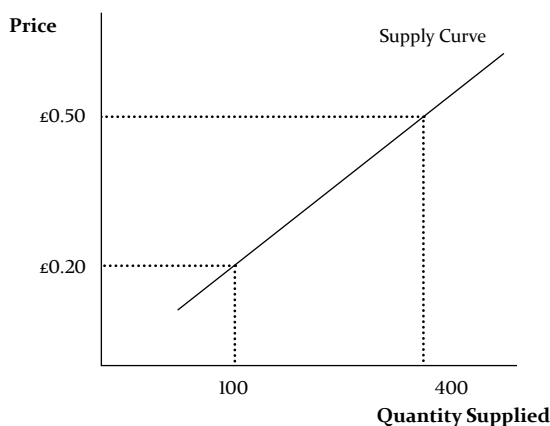
razmene sa trampom, klasična politička ekonomija je smatrala da su vrednosti proizvoda postojale čak i nevezano za cene koje se javljaju tek u kapitalizmu, odnosno da su u vreme trampe proizvođači razmenjivali svoje proizvode u skladu s radom koji su utrošili u proizvodnji. Trebalo bi da cena svake robe izražava njenu vrednost, a ona se može dobiti tako što se vrednost robe подели vrednošću novca, koji i sam ima inherentnu vrednost vezanu za rad utrošen u proizvodnji metalnog novca (Milios 2002: 16). Međutim, klasična politička ekonomija priznaje da cena može da bude viša ili niža od ove, u zavisnosti od toga da li je tražnja za datom robom zadovoljena ili nije (Sjaoping, internet).

Ovako formirana cena trebalo bi onda da u sebi sadrži nadnicu, odnosno novac izdat radniku, rentu za zemlju koja je korišćena u proizvodnji i dobit za kapital koji je upotrebljen, odnosno profit koji u stvari izražava rizik ulaganja u proizvodnju date robe usled mogućnosti da se ona ne proda. S obzirom na to da se u različitim proizvodnim procesima koristi različita razmera rada i kapitala, tako da za proizvodnju neke robe mora da se uloži malo kapitala i da se uposli mnogo rada, a za proizvodnju drugih upravo suprotno – sama profitna stopa, kao odnos veličine profita i veličine novca zarađenog od prodaje, trebalo bi da bude različita u različitim proizvodnim sektorima, tako da je u onim slučajevima u kojima je upotrebljeno više kapitala profitna stopa viša, a u onim u kojima je upotrebljeno manje profitna stopa niža. Na taj način klasična politička ekonomija je pokušala da objasni stvarnu dinamiku ekonomije, formiranje cena u njoj itd. Međutim, ispostavilo se da su njena predviđanja neispravna jer se u stvarnim ekonomijama može opaziti kako je profitna stopa jednaka iako je odnos upotrebljenog rada i kapitala različit (Sjaoping, internet). Osim ovog problema, radna teorija vrednosti klasične političke ekonomije bila je dovedena u pitanje i konceptualno, jer ako je vrednost proizvoda vezana za rad koji je utrošen u njegovoj proizvodnji, onda bi trebalo da cilj proizvođača bude da utroše što više rada, a u stvarnosti osnovni cilj kapitalista je da smanje vreme potrebno za proizvodnju svake jedinice robe kako bi jedan plaćeni radnik mogao da proizvede više.

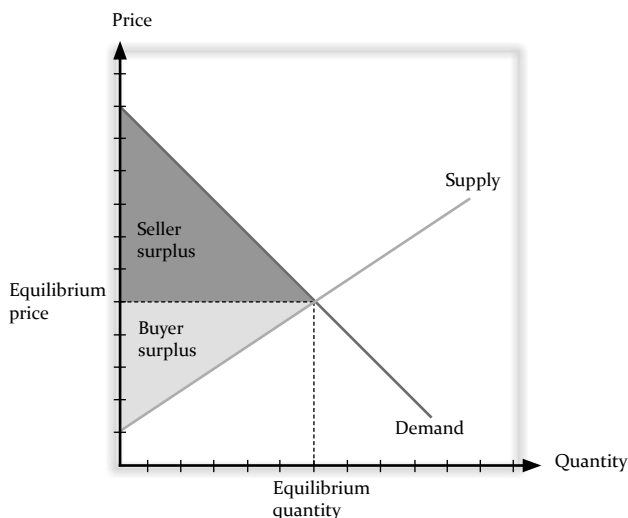
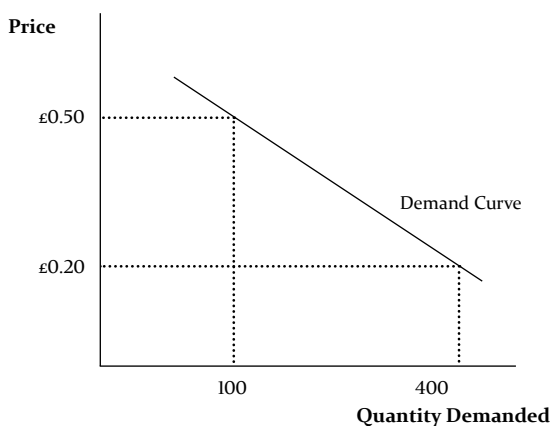
Neoklasična ekonomska teorija, koja je zbog ovih razloga odbacila radnu teoriju vrednosti, predstavlja ekonomski pravac koji je danas dominantan na univerzitetima. Ovaj ekonomski pravac su inspirisali ekonomski marginalisti Viljem Dževons (1835–1882), Karl Menger (1840–1921) i Leon Valras (1834–1910), a njegovi glavni zastupnici su Alfred Maršal (1842–1924), Vilfredo Pareto (1848–1923), Džon Hiks (1904–1989) i Fridrih Hajek (1899–1992).

114

Umesto nje, ova ekonomska perspektiva je podrazumevala da je vrednost robe zasnovana na *marginalnoj korisnosti svake njene dodatne jedinice*. U pitanju je *subjektivna* teorija vrednosti u kojoj se smatra da je vrednost neke robe prvenstveno zasnovana na subjektivnoj korisnosti te robe za kupca. U osnovi ove teorije stoji pretpostavka da postoji *transistorijska ljudska priroda zasnovana na želji da se maksimizuje ta subjektivna korisnost* (Sjaoping, internet). Kao i u slučaju klasične političke ekonomije, radi se o ljudskoj prirodi koja se može opaziti u svakom pojedincu, a društvo i ekonomsku organizaciju društva trebalo bi posmatrati kao organizaciju skupa pojedinaca (Sjaoping, internet). Prema ovoj teoriji, vanvremeni cilj ekonomije, bilo da govorimo o ekonomskom razmišljanju pojedinca, o kompaniji ili o nekoj zajednici, jeste da na najefikasniji mogući način alokira oskudne resurse kojima raspolaže, odnosno da sa svojim ograničenim kapacitetima obezbedi najveću moguću korisnost.<sup>1</sup> Upravo zbog toga će pojedinac uvek pre pokušati da dođe do one robe koja za njega ima veću korisnost. Međutim, sa pribavljanjem svake dodatne jedinice date robe, korisnost naredne jedinice opada i u određenom trenutku dodatna jedinica date robe postaje manje korisna za pojedinca od pribavljanja jedinice neke druge robe koja je pre toga bila manje korisna. Pomoću pojma marginalne korisnosti ova teorija je pokušala da objasni stvaranje cena, navodeći kako se cena svake robe formira na onoj visini na kojoj je korisnost od kupovine dodatne jedinice te robe za kupca jednaka ceni robe, odnosno zbiru cene proizvodnje date jedinice robe sa minimalnim profitom.



<sup>1</sup> Na primer „neoklasična teorija veruje da je njen predmet 'ekonomija resursa', tj. administracija oskudnih sredstava za različite svrhe. Sa ovim problemom su ljudi bili suočeni oduvek i u svim društvima, što neoklasičarima služi kao legitimacija da svojim tvrdnjama daju aistorijsko važenje“ (Hajnrh 2013).



115

S jedne strane, kapitalista želi da proizvede što više jedinica i da ih proda, ali ga, posle određenog nivoa obima proizvodnje, proizvodnja svake dodatne jedinice košta sve više jer su proizvodni kapaciteti u datom trenutku ograničeni. Bilo da posmatramo pojedinačnog kapitalistu ili sve kapitaliste koji su spremni da uđu na neko tržište, možemo da uočimo da proizvodnja dobara za njih košta sve više i više sa svakom dodatnom jedinicom koju treba ponuditi – resursi koje bi trebalo iskoristiti postaju sve skuplji, radnici mogu zahtevati povišenje nadnica da bi intenzivirali rad itd. To je ilustrovano krivom ponude. Proizvodnja svake dodatne jedinice sve je skuplja, tako da i cena po kojoj je kapitalista spreman da je proda raste sa svakom novom jedinicom koju bi trebalo da proizvede.

Sa druge strane, sa svakom dodatnom jedinicom robe koja je pribavljena nova jedinica iste robe postaje manje korisna za kupce. To takođe možemo posmatrati na primeru pojedinačnog kupca čija potreba postaje sve zadovoljenija sa svakom novom jedinicom, pa je on za sledeću jedinicu spreman da plati manje ili, posmatrano na nivou celog tržišta, preko određene količine prodane robe dodatni kupci su spremni da se uključe za datu robu samo ako im se ponudi niža cena. To je ilustrovano krivom potražnje.

116

U onom trenutku kada cena po kojoj je prodavac spreman da proda robu postane viša od korisnosti koju kupac ima u upotrebi te dodatne jedinice robe,<sup>2</sup> on neće biti spreman da kupuje dalje i cena će se zaustaviti na tom nivou. Tako se uspostavlja ravnotežna cena u kojoj se sve proizvedene jedinice prodaju, kapitalisti ubiru maksimalan profit, a kupci dolaze do maksimalne korisnosti. Ovde se srećemo s idejom o slobodnoj ruci tržišta koja čini da je svima bolje u njenoj neoklasičnoj verziji. Ova maksimalizacija profita i korisnosti za prodavce i kupce predstavljena je njihovim viškovima na grafikonu.

Za razliku od klasične političke ekonomije, vrednost u ovom slučaju nije nešto inherentno robi već nastaje u odnosu te robe prema drugoj vrsti robe prema kojoj kupci određuju korisnost date robe. Dalje, ovaj pojmovni aparat lako izlazi na kraj s pitanjem zbog čega kapitalisti teže da smanje vreme potrebno za proizvodnju jedinice robe koju proizvode, koje je bilo neobjašnjivo za klasičnu političku ekonomiju. Naime, ako je radnik za istu nadnicu sposoban da proizvede više jedinica, cena svake jedinice biće niža i dati kapitalista moći će da proda više robe jer će cena za veći broj jedinica ostati ispod nivoa korisnosti dodatne jedinice robe za kupce.

Kao i u slučaju klasične političke ekonomije, i ovde je reč o tome da se istorijski specifična kapitalistička tržišna ekonomija objasni pozivajući se na vanistorijsku univerzalnu ljudsku prirodu, koja je definisana kao sklonost ka maksimizaciji subjektivne korisnosti. Kapitalizam se ovde pokazuje kao najbolji mogući sistem za delovanje ovakve ljudske prirode. A ova ekonomska ljudska priroda se koristi pri objašnjavanju svih onih situacija u kojima su neekonomske sfere čovekovog života podređene ekonomiji. Ne banalizujući mnogo, možemo reći da se neoklasično objašnjenje situacije u kojoj moramo da se odrekemo nekih svojih aktivnosti da bismo počeli da radimo dodatni posao svodi na ukazivanje na to da mi vidimo veću korisnost u obavljanju dodatnog posla, i onome što

2 Pritom, ova korisnost opada sa svakom novom jedinicom jer je njegova potreba sve više i više zadovoljena.



možemo sebi da priuštimo tim dodatnim novcem, u odnosu na slobodno vreme i aktivnosti koje bismo u njemu mogli da obavljamo.

Međutim, s obzirom na to da se koristi pojmom korisnosti koja je subjektivna i promenljiva, a ne pojmom utrošenog rada koji nam omogućuje stvarno sameravanje vrednosti svih vrsta robe, neoklasična ekonomija ni ne pretenduje da objasni stvarne cene u ekonomiji i njihovo kretanje. Ovo objašnjenje predstavlja idealan izolovan odnos između jednog kupca i jednog prodavca, koji bi trebalo da nam pomogne da razumemo stvarno formiranje cena. Za stvarne situacije kada ne dolazi do uspostavljanja tržišne ravnoteže u kojoj proizvođači proizvode tačno onoliko koliko su po datoj ceni kupci spremni da kupe, nego imamo manjak ili višak robe, neoklasična ekonomija prigovara da se radi o anomalijama i da postoji nešto što je spoljašnje u odnosu na tržišni mehanizam što sprečava da se uspostavi ravnoteža. (Cooney, internet)

117

Pre nego što se upustimo u razmatranje same kritike političke ekonomije, možemo da rezimiramo u čemu se sastoji ovaj teorijski prostor koji smo upravo skicirali. Kao što smo videli, radi se o teorijama koje pokušavaju da razumeju ekonomsku sferu savremenog društva, njenu objektivnost i njen odnos s ranijim istorijskim oblicima društva i vanekonomskim sferama. Dakle, prvo i klasična i neoklasična perspektiva polaze od određene teze o ekonomskoj ljudskoj prirodi, bilo da je u pitanju sklonost čoveka ka trampiji i razmeni ili njegova težnja da maksimizuje korisnost. Dalje, obe perspektive podrazumevaju da se savremeno kapitalističko društvo shvati kao određeni oblik ispoljavanja te vanvremene ljudske prirode. Kada je reč o objašnjenju objektivnog ekonomskog mehanizma, videli smo da klasična perspektiva nudi radnu teoriju vrednosti zasnovanu na merljivo objektivno utrošenom radu u proizvodnji date robe, kojom pokušava da objasni cene i profitne stope, dok neoklasična perspektiva nudi subjektivnu teoriju vrednosti na osnovu korisnosti dodatne jedinice date robe za pojedinca. Samim tim, kao što smo videli, klasična perspektiva pretenduje da objasni stvarna empirijska kretanja cena u ekonomiji polazeći od merenja rada koji se troši u proizvodnji robe o kojoj je reč, dok se neoklasična perspektiva uopšte ne upušta u konkretne empirijske slučajeve već ostaje na apstraktnoj tvrdnji da svaka cena na tržištu ima tendenciju da se formira u tački ravnoteže, tako da nema viška robe u rukama proizvođača i dodatne potražnje za robom po datoj ceni koja se susreće sa manjkom; ako do ovoga dođe, onda pretpostavlja da je na delu neki spoljašnji uzrok. Napokon, kada je reč o uticaju ekonomske sfere na neekonomske, ove perspektive prvenstveno ukazuju na

to kako se tržišni mehanizam zasnovan na ekonomskoj ljudskoj prirodi nameće kao najbolji način da se one i urede, bilo eksplicitno uvođenjem tržišnih odnosa ili s gledišta da je to već tako, jer ova priroda ionako upravlja ovim sferama.

### 3. Kritika političke ekonomije

118

Unutar ovako određenog teorijskog prostora postoji, dakle, i treća perspektiva, a to je kritika političke ekonomije. Ova perspektiva je svoju osnovu dobila u poznim delim Karla Marksa (1818–1883), kao što su *Kapital* (1867), *Prilog kritici političke ekonomije* (1859) i *Grundrise* (1857). Marks je u ovim delima u velikoj meri kritikovao svoja ranija gledišta i zasnovao jedan potpuno nov teorijski projekat. U vezi s tim, trebalo bi naglasiti da kritika političke ekonomije ne može da se izjednači s marksizmom jer postoje različiti pravci marksizma koji ne prihvataju ovaj teorijski projekat.

Prva stvar u kojoj se kritika političke ekonomije razlikuje kako od političke ekonomije tako i od neoklasične ekonomije jeste u tome da ona insistira na istorijskoj specifičnosti kapitalizma kao načina proizvodnje. Već u prvoj rečenici Marksovog *Kapitala*, koja naglašava da se „bogatstvo društava u kojima vlada kapitalistički način proizvodnje ispoljava kao ogromna zbirka robe, (a) pojedinačna roba kao njegov osnovni oblik“ (Marks 1978: 43), vidimo kako se pravi razlika između pojma bogatstva, kao nečega što nije specifično za kapitalizam, i robe kao načina na koji se to bogatstvo pojavljuje u kapitalizmu. Ni samo bogatstvo, kao skup svih onih stvari koje ljudi upotrebljavaju i načina na koje ih upotrebljavaju da bi zadovoljili svoje potrebe, nije nešto što je istorijski nepromenljivo, jer se potrebe čoveka kroz istoriju razvijaju i menjaju (Marks 1978: 43), ali je činjenica da je to što nam se one pojavljuju kao roba nešto što nismo mogli da sretnemo pre kapitalizma.

Međutim, i pre nego što se upustimo u objašnjavanje svega onoga što sledi iz robnog karaktera kapitalističke proizvodnje, možemo da uočimo da Marks, birajući robu kao prvobitni predmet svoje analize, postupa na potpuno različit način od onoga što podrazumevaju klasična i neoklasična ekonomija. Naime, kao što smo videli, u ovim perspektivama započinjalo se s određenom idejom o ljudskoj suštini i načinu na koji se ljudi ponašaju, koja se može opaziti u svakom pojedincu. Marksova kritika ovakvog pristupa prvi put je izražena u njegovoj šestoj tezi o Fojerbahu, kada kaže kako „ljudska suština nije apstraktum koji je svojstven pojedinačnom individuumu. U stvarnosti ona je sveukupnost društvenih odnosa“ (Marks, internet). Umesto da se počne od individua kakve zatičemo u društvu

oko nas i da iz njihovog ponašanja apstrahujemo neku ljudsku suštinu za koju bismo onda tvrdili da važi od kada čovek postoji, trebalo bi da uočimo da ponašanje ljudi oko nas zavisi od odnosa u kojim se oni nalaze i da su ti odnosi istorijski specifični. Kako sada ne bi ulazili u sve konsekvence ovog prigovora, možemo samo da primetimo da činjenica, koju i sama klasična politička ekonomija priznaje – da su ljudi nekada proizvodili sve za sopstvenu potrošnju, a sada proizvode za razmenu, u ogromnoj meri menja društvene odnose, pa samim tim i to kako će se ljudi ponašati. Ona, između ostalog, dovodi ljude u situaciju da ako nisu sposobni da prodaju robu koju su proizveli, neće biti u stanju ni da prežive, što ih čini zavisnim jedne od drugih, i to na specifičan način – posredstvom tržišta. Ljudsko ponašanje unutar ovakvih odnosa biće očigledno mnogo drugačije nego što je bilo kada su ljudi bili nezavisni jedni od drugih u ovom smislu, i svako određivanje njihove suštine polazeći od toga kako se oni ponašaju unutar ovih odnosa ispostavlja se kao metodološki pogrešno. Kako Mihael Hajnrih kaže, za Marksa „postoje različiti oblici društva i u različitim oblicima se javljaju različiti oblici individualnosti“ (Sjaoping, internet). Kritika političke ekonomije ne poriče da postoji individualno maksimizovanje korisnosti koje neoklasična ekonomija posmatra kao ljudsku suštinu, ali ona ukazuje kako je to samo jedan oblik individualnosti koji se pojavljuje u kapitalizmu kao specifičnom društvenom obliku. Naravno, kada stvari posmatramo na ovaj način, moraćemo da postavimo sebi pitanje i na koji način unutar kapitalističkog načina proizvodnje ovaj oblik individualnosti dobija svoju ulogu, gde se nalaze granice iza kojih on ne važi, bilo u pojedinačnom životu ili u zajednici, što će nam omogućiti da uočimo one slučajeve kada bi objašnjavanje neke društvene pojave pomoću ovog oblika individualnosti bilo pogrešno.

119

U kritici političke ekonomije moramo poći od onoga što se pokazuje kao sveprisutna specifična odlika kapitalističkog načina proizvodnje i kada nju budemo razumeli, možemo da se okrenemo pojedincima i njihovom ponašanju. Kako je robni karakter kapitalističke privrede ona njena odlika koja je istorijski specifična i sveprisutna, u smislu da smo svi prinuđeni da obezbeđujemo svoj opstanak odnoseći se s njom, kupujući je, prodajući je ili prodajući svoju radnu snagu kao robu na tržištu rada, tek kada objasni robu Marks će sebi dopustiti da kaže kako: „roba ne može sama ići na tržište niti se razmenjivati. (I kako) zato moramo potražiti njihove čuvarе, tj. njihove vlasnike... Da bi ove stvari doveli u uzajamni odnos kao robu, moraju se njihovi čuvari držati jedan prema drugom kao lica čija volja obitava u tim stvarima, tako da neko otuđujući svoju vlastitu robu može i da prisvoji tuđu samo voljom drugoga...“

Sada, naravno, da bismo razumeli na koji način kapitalistička ekonomija određuje individualno ponašanje preko robe, moramo razumeti šta je roba. I na ovom mestu važno je da naglasimo razliku u nivou analize između kritike političke ekonomije s jedne strane i klasične i neoklasične perspektive sa druge. Videli smo kako obe ove perspektive pomoću svojih različitih pojmova vrednosti pokušavaju da objasne način na koji se obavlja razmena i kako se formiraju i menjaju cene različitih proizvoda. U odnosu na to trebalo bi imati u vidu da Marksova analiza i njegova specifična teorija vrednosti postavljaju jedno *primarnije* pitanje. Pre nego što se upusti u pitanje kako se formira određena cena, kolika će biti profitna stopa i koji zakoni upravljaju ovim kretanjima, Marks postavlja *pitanje kako je uopšte moguće da postoje cene, odnosno koji su nužni preduslovi koji bi trebalo da budu ostvareni da bi nešto kao tržište i na novcu zasnovana razmena mogli da postoje* (Marks 1978: 54). Upravo ovo pitanje se nameće unutar perspektive kritike političke ekonomije onda kada shvatimo da ne možemo empirijski da opazimo vanvremenu ekonomsku ljudsku suštinu koja se na najbolji način ispoljava u tržišnoj ekonomiji, već se radi o jednom istorijski vrlo specifičnom društvenom obliku jer više ne možemo da se oslonimo na to da su se tržišni odnosi razvili spontano, skoro kao neko samoostvarenje čovekove suštine. Dakle, ne samo da je Marksova analiza i teorija vrednosti sadržajno drugačija od klasične i neoklasične nego je i pitanje na koje bi ona trebalo da odgovori različito.

I upravo u kontekstu osnovne nedoumice u objašnjenju teorija vrednosti koja se javlja između ranije pomenutih teorija, naime da li ono što određuje funkcionisanje cena, kretanje tržišta, profitne stope itd., odnosno da li je vrednost nešto što proističe iz objektivno obavljenog radnog procesa ili iz subjektivne korisnosti koju datoj robi pripisuju potrošači, Marks ukazuje na to kako je roba u stvari protivrečan spoj stvari koja bi trebalo da posluži za upotrebu i stvari koja se proizvodi da bi se razmenila. Roba ima upotrebnu i razmensku vrednost. Jasno je da pojam upotrebne vrednosti pripada istom onom registru kojem pripada pojam bogatstva, kojima se opisuje ono što nije specifično za kapitalizam. Kako Marks kaže: „Upotrebne vrednosti sačinjavaju materijalnu sadržinu bogatstva ma kakav da im je društveni oblik“ (Marks 1978: 42). Predmeti koji su upotrebljavani za zadovoljavanje potreba postojali su i pre kapitalizma, međutim to što oni nisu bili roba zapravo znači da oni nisu imali razmensku vrednost. Tako, na primer, proizvodi koje je kmet u feudalizmu proizvodio nisu bili namenjeni za razmenu već za upotrebu feudalca ili za njegovu ličnu upotrebu. Činjenica da su svi relevantni predmeti koji se upotrebljavaju

u kapitalizmu dobili razmensku vrednost od ogromne je važnosti – prvo zbog toga što različite upotrebne vrednosti, koje iz bilo kog razloga ne mogu da dobiju razmensku vrednost a koje bi se i same mogle razvijati ili barem sačuvati, brzo gube na značaju jer kapitalistički društveni akteri nemaju interes da se njima bave. Primeri za ovo su, s jedne strane, različiti aspekti komunalnog života ili socijalnih usluga koje se ne mogu privatizovati ili za koje je očigledno da bi njihovo privatizovanje vodilo katastrofalnim posledicama jer se u njima ne može uspostaviti tržište, kao npr. vodovod ili, sa druge strane, ozonski omotač čija oštećenja se ne odražavaju direktno na uspešno funkcionisanje pojedinačnih kapitalista. Isto tako, činjenica da se u kapitalizmu pojavljuje razmenska vrednost kao dominantna, odnosno da kapitalisti proizvode za prodaju a ne za svoju ličnu upotrebu, vodi tome da se razvije čitav niz fenomena koji imaju za cilj da pospeše prodaju, kao što je marketing, ili tome da se proizvodi roba sa različitim nedostacima koji nisu očigledni potrošačima ili, napokon, tome da izostanu oni aspekti proizvoda koji bi mogli da ga učine daleko boljim za upotrebu, ali neće pospešiti njegovu prodaju ili se naprosto ne isplate proizvođaču jer njihovo uvođenje suviše košta. Naravno, u mnogim ovakvim slučajevima, ukoliko postoji dovoljno jak pritisak koji brani interese onih koji upotrebljavaju, neke od ovih štetnih posledica mogu da se zaleče, ali moramo da razumemo da je to nešto spoljašnje i strano logici kapitalizma i da iz toga što je kapitalizam zasnovan na tome da stvari za upotrebu moraju da imaju razmensku vrednost proističe inherentna i u krajnjoj liniji nezadrživa tendencija da se ova štetnost zanemari. U kapitalizmu kao tržišnom sistemu potrošnja, odnosno upotreba je posredovana razmenom i proizvodnja koja je proizvodnja za upotrebu samo u posrednom smislu je očigledno različita od proizvodnje koja je direktna proizvodnja za upotrebu.

121

Vraćajući se na pitanje šta je ono što omogućuje da postoji roba i robna proizvodnja, vidimo kako ovo pitanje sada prelazi u pitanje šta je ono što omogućuje postojanje razmenske vrednosti robe. Jedna od stvari koju Marks primećuje razmišljajući o ovome jeste i prigovor koji se kasnije mogao uputiti neoklasičnoj teoriji, da je naime subjektivna korisnost, odnosno upotrebna vrednost neupotrebljiva za objašnjavanje razmenske vrednosti. Iako nam ona očigledno može pomoći u razumevanju zašto ova ili ona roba ima višu cenu, ili zašto se cena neke robe menja onda kada za njom raste potreba u društvu, Marks uočava kako upotrebna vrednost ne može da se iskoristi za dalekosežno objašnjenje jer je upotrebna vrednost kvalitativna odlika robe, a razmenska vrednost je kvantitativan odnos (Marks 1978: 49).

Na ovom mestu mnogi marksisti su na osnovu nekih Marksovih formulacija bili skloni da zaključče da kritika političke ekonomije u pogledu teorije vrednosti staje na stranu klasične političke ekonomije i da je i za nju vrednost robe jednaka radu utrošenom u njenoj proizvodnji. Jedan od onih koji su bili skloni da to zaključče bio je i sam Engels, koji je čak išao toliko daleko da je govorio kako je je vrednost kao rad utrošen u proizvodnji dobara važio i pre nastanka kapitalizma. On je smatrao kako su učesnici u trampii takođe razmenjivali dobra s obzirom na rad utrošen u njihovom pribavljanju, tako da je vrednost koja nije bila oličena u cenama izraženim u novcu u stvari bila predstava o radu potrebnom za proizvodnju svih vrsta robe koja je postojala u glavama proizvođača. Sam novac se pojavio kao način da se učini eksplicitnim ono što je implicitno već postojalo (Elbe, internet). Kao što možemo da primetimo, prema ovom tumačenju pojmova kritike političke ekonomije ona se u osnovi i ne razlikuje toliko od klasične političke ekonomije.

Zapravo, problem Engelsovog tumačenja nam može biti uputan pri razumevanju istinske specifičnosti Marksove koncepcije. Naime, Engelsovo tumačenje se zasnivalo na specifičnom razumevanju Marksove analize oblika vrednosti.

Analizirajući razmensku vrednost robe, Marks ukazuje na to kako se ona može pojaviti u četiri različita međusobno povezana oblika vrednosti. Marks je naveo kako je ono što nam se pojavljuje kao sistem cena robe u stvari samo jedan primer onoga što on naziva opštim oblikom vrednosti. Opšti oblik vrednosti je u stvari mreža jednakosti u kojoj su određene količine svih vrsta robe koja se proizvodi u jednoj ekonomiji izjednačene sa jednom količinom jedne određene robe. Sva roba se postavlja na levu stranu jednakosti, odnosno na mesto robe čiju bi vrednost trebalo izraziti, dok se u svakoj od jednakosti na desnoj strani, odnosno na mestu ekvivalenta nalazi jedna određena roba. Ta jedna određena roba igra ulogu univerzalnog ekvivalenta. Uzmimo, na primer, ekonomiju u kojoj se proizvode četiri vrste robe: hleb, kaput, kompjuter i čelik. Opšti oblik vrednosti predstavlja niz jednakosti u kojem se vrednost tri od četiri vrste robe izražava pomoću četvrte. Na primer:

$$\begin{aligned} 10 \text{ hlebova} &= 1 \text{ kg čelika,} \\ 3 \text{ kaputa} &= 1 \text{ kg čelika,} \\ 1 \text{ kompjuter} &= 1 \text{ kg čelika.} \end{aligned}$$

Cenovni sistem počiva upravo na tome što se u ekonomiji vrednost sve robe izrazi pomoću jedne pojedinačne robe koja u toj ekonomiji predstavlja novac, kao što to predstavlja čelik u datom primeru. Međutim,

Marks primećuje kako je ovaj opšti oblik vrednost u stvari moguć samo ukoliko vrednost jedne određene robe možemo da izrazimo u bilo kojoj drugoj, odnosno da jednu robu koja će zauzeti mesto relativnog oblika možemo da izrazimo u svakoj drugoj robi kao ekvivalentu.

10 hlebova = 1 kg čelika, 10 hlebova = 3 kaputa, 10 hlebova = 1 kompjuter,  
 3 kaputa = 1 kg čelika, 3 kaputa = 10 hlebova, 3 kaputa = 1 kompjuter,  
 1 kompjuter = 1 kg čelika, 1 kompjuter = 10 hlebova, 1 kompjuter = 3 kaputa,  
 1 kg čelika = 10 hlebova, 1 kg čelika = 3 kaputa, 1 kg čelika = 1 kompjuter.

Tek ako to možemo da uradimo za svaku robu, možemo da odaberemo jednu robu koja je predstavljala ekvivalent u svim slučajevima i da je posmatramo kao opšti ekvivalent.

Napokon, jasno je i da je sam potpuni oblik vrednosti kao skup jednakosti između različite robe zasnovan na prostom obliku vrednosti, odnosno na određenju razmenske vrednosti za jednu robu. Tek kada postane moguće izjednačavanje dve vrste robe u jednoj jednakosti, biće moguće napraviti i izjednačavanje sve robe, kakvo imamo u potpunom obliku. I ovde dolazimo do osnove problema, a to je šta uopšte omogućuje da se formira jedna jednakost kojom se u jednoj vrsti robe određuje razmenska vrednost neke druge potpuno različite vrste robe.

10 hlebova = 1 kg čelika

Postoji dakle sled zasnivanja u kojem polazimo od sledećeg: prost oblik vrednosti > potpun oblik vrednosti > opšti oblik vrednosti > novac i cene.

Sada možemo da postavimo centralno pitanje teorije vrednosti i da razumemo koji je Marksov odgovor. Šta je, naime, ono što nam omogućuje da se dve kvalitativno različite robe izjednače tako da se određene i najčešće različite količine svake od njih mogu smatrati jednakim i razmenjivati kao jednake? Kao što je poznato, Marks je smatrao da je ono što je kvalitativno isto u vezi sa dve vrste robe koje su fizički različite i služe za zadovoljavanje različitih potreba, u stvari činjenica da su one proizvodi rada. Upravo ovaj odgovor, uzet bez pažljivog shvatanja mesta u tekstu *Kapitala* na kom ga Marks izlaže, poslužio je onima koji su smatrali da se u pogledu teorije vrednosti Marks nalazi na pozicijama klasične političke ekonomije. Sam Engels je zastupao ovo shvatanje i, pored toga, redosled zasnivanja koji polazi od prostog oblika vrednosti preko potpunog oblika ka opštem obliku i novcu shvatio je istorijski, a ne logički. Engelsova ideja o proizvođačima koji u primitivnom društvu u svojim glavama imaju predstavu o količini rada koji je uložen u proizvodnju svakog dobra jeste u stvari zasnovana na interpretaciji prema kojoj je činjenica da je potpuni oblik vrednosti

osnovniji od novca u stvari istorijska činjenica. Prema tome, potpuni oblik vrednosti je postojao istorijski pre opšteg oblika i novca. Ipak, ako pažljivo razmotrimo, vidimo da činjenica da je prost potpun i opšti oblik vrednosti (logički) uslov mogućnosti postojanja novca u stvari znači da oni počinju da postoje u trenutku u kojem u stvarnoj ekonomiji novac počinje da igra dominantnu ulogu. Opšte izjednačavanje tipova robe u ekonomiji događa se tek kada se u njoj pojavi novac kao roba koji je univerzalni ekvivalent koji se može razmeniti za bilo koju robu (Milios 2002: 24).

124

Međutim, ne uviđajući da su oblici vrednosti u stvari apstraktne konstrukcije koje bi trebalo da povežu sve vrste robe i samim tim sve radove u ekonomiji, Engels gubi iz vida nešto još bitnije, a to je da je rad o kojem govori Marks drugačiji od utrošenog rada o kojem govori klasična politička ekonomija. U Marksovoj koncepciji oblika vrednosti rad ima da odigra ulogu onoga što omogućuje da se različite vrste robe izjednačavaju, tako da bi one mogle da dobiju cenu u novcu. Međutim, konkretni stvarno utrošeni radovi koje uzima klasična politička ekonomija ne mogu da odigravaju ovu ulogu jer su oni, kao i same upotrebne vrednosti robe, kvalitativno različiti. Rad koji omogućuje izjednačavanje tipova robe jeste rad lišen svih svojih posebnosti, rad kao utrošak radne snage. Stvarno radno vreme provedeno u proizvodnji ove ili one robe nema nikakvu direktnu vezu s vrednošću date robe, jer se ta vrednost određuje na tržištu. Manje produktivan radnik može proizvoditi duže robu koju bi visokoproduktivan radnik proizveo za kraće vreme, ali to ne znači da jedinica robe koju je prvi proizveo ima veću vrednost. Ako se one prodaju na istom tržištu i po istoj ceni, obe vrste robe imaju istu vrednost. Konkretno utrošeni rad u proizvodnji neke količine određene robe ne mora prouzrokovati da ona uopšte ima vrednost u slučaju da ta količina robe ne uspe da se proda. Tek kada roba uspe da se proda, možemo govoriti o tome da ona ima vrednost.

Ovo pridavanje i određivanje vrednosti robe, koje se odvija u razmeni putem novca, u stvari predstavlja način na koji kapitalistička društva alociraju konkretne radove pojedinačnih proizvođača. Konkretni pojedinačni radovi se kao stvaraoci vrednosti validiraju posredstvom apstraktnog rada i tu im se određuje količina vrednosti koju stvaraju. U osnovi Marksove teorije nije rad utrošen u proizvodnji, nego apstraktni rad koji se pripisuje vrstama robe koje uspeju da se prodaju. Apstraktni rad je taj koji sačinjava vrednost roba i apstraktni rad je samim tim taj koji alokira konkretne radove, ali ova koncepcija vrednosti i alokacije rada koju Marks izlaže razlikuje se od teorija vrednosti koje smo prethodno imali prilike da sretamo, jer ona ne pokušava da objasni stvarnu vrednost proizvoda već



samo način na koji kapitalizam kao istorijski specifičan način proizvodnje i društveni oblik vrednuje proizvode i alokira konkretne radove. Kao što kaže Džon Milios: „Marksistički pojam vrednosti jeste novi složen teorijski koncept, koji zamenjuje rikardijansku poluempirijsku kategoriju 'utrošenog rada' i uvodi teoriju *društvene homogenizacije rada pod kapitalizmom* (čija je manifestacija opšta razmenljivost, putem novca, roba na tržištu)“ (Milios 2002: 10).

#### **4. Eksploatacija i dalji pravac razvoja kritike političke ekonomije**

Iz ovako postavljene teorijski specifične hipoteze Marks razvija teoriju koja uzima u obzir različite aspekte društvenog života. Ovde ćemo pomenuti neke od njih.

125

Svi društveni oblici su na neki način obavljali alokaciju rada u proizvodnju ovih ili onih dobara. Feudalizam je na primer podrazumevao da su kmetovi kao radnici vezani za određeni posed i da oni po feudalnom pravu moraju da predaju jedan deo onoga što su proizvodili feudalcu. Organizacija, podela i alokacija rada u feudalizmu bili su prepuštani kmetovskim porodicama koje su određivale ko će u porodici morati šta da obavi i koliko. Naravno, u feudalizmu je postojala razmena, ali ona nije uticala na alokaciju rada, odnosno na odluku kmetova šta će proizvoditi. Oni su proizvodili ono što im je bilo potrebno, a ono što im ostane kao višak bilo je razmenjivano. Sa druge strane, videli smo da je kapitalizam sistem koji putem tržišne razmene koja predstavlja homogenizaciju i validaciju konkretnog rada kao apstraktnog rada. Zbog toga što se u kapitalizmu ne proizvodi za sopstvenu upotrebu nego za razmenu, sama razmena se pojavljuje kao osnovni aspekt ekonomskog života. Na pojavnom nivou deluje kao da su kapitalisti u stvari isto što i trgovci koji su postojali i pre kapitalizma. Kao i trgovci, kapitalisti polaze od određene količine novca kojom kupuju određenu robu. U njihovom slučaju ta roba jesu sredstva za proizvodnju u radna snaga. Na kraju oni prodaju proizvedenu robu i pokušavaju, kao i trgovci da dođu do veće količine novca. Funkcionisanje kapitaliste, kao i funkcionisanje trgovca, mogli bismo da predstavimo sledeći način.

$$N - R - N'$$

Međutim, za razliku od trgovca, kapitalista učestvuje u homogenizaciji i validaciji rada, odnosno razmena koju on obavlja jeste razmena proizvedenih dobara. Njegovo funkcionisanje bismo preciznije mogli da predstavimo na sledeći način, tako da je roba koju on kupuje u stvari skup

sredstava za proizvodnju i radne snage, nakon čega sledi proizvodni proces iz koga izlazi roba koju on prodaje za novac.

$$N - R (Sp \text{ i } Rs) \dots p \dots R' - N'$$

Dakle, novac kao roba koja je univerzalni ekvivalent koji se može razmeniti za bilo koju robu omogućuje da postoji kapital kao novac, za koji se mogu uposliti bilo koja sredstva za proizvodnju zarad sticanja veće količine novca. Kako kaže Brendam Kuni: „Ljudi su uvek koristili alate i druge resurse u svom radu. Oni se nazivaju 'sredstva za proizvodnju'. U kapitalističkoj ekonomiji sredstva za proizvodnju su postala kapital. Alati, mašine, materijali, čak i sami radnici su postali roba sa vrednostima. To je omogućilo da se sredstva za proizvodnju kupuju na tržištu i da se proizvodi nastali pomoću tih sredstava prodaju za profit. Odnosno, osoba može da uloži novac u proizvodnju samo da bi došla do veće količine novca. Potraga za vrednošću kao za ciljem po sebi postaje dominantna sila u društvu. To je upravo kapital, ekspanzija vrednosti zarad sebe same, nezvezano za društvenu cenu“ (Cooney, internet).

126

Naravno, pitanje koje se pred Marksom na ovom mestu postavlja jeste na koji način je moguće da u ovom procesu nastaje profit. Naime, za razliku od trgovca koji naprosto prodaje po većoj ceni istu robu koju je kupio za manju sumu, kapitalista ne prodaje istu robu koju je kupio. Njegov višak ne može da nastane isključivo iz trgovinskih veština jer bi to značilo da bi neki drugi kapitalista uvek morao da bude na gubitku i da ne bi dolazilo do globalne ekspanzije vrednosti. Utoliko Marks uočava da ta razlika u nastaloj vrednosti i uloženoj vrednosti mora dolaziti iz prirode samog proizvodnog procesa kao procesa proizvodnje vrednosti. Za Marksa je u tom pogledu bilo ključno da primeti da su sredstva za proizvodnju i sama roba, kojima bi kao takvima moglo da se trguje i da, samim tim, ona kao takva ne mogu biti nosioci ove ekspanzivne funkcije, kao i to da kapitalista radnika ne plaća za rad nego za upotrebu njegove radne snage. Ukoliko bi radnik bio plaćen za rad, odnosno ukoliko bi mu se isplatilo onoliko vrednosti koliko je učestvovao u proizvodnji (što ne zavisi naprosto od broja sati konkretnog rada jer se radi o apstraktnom radu), onda ne bi ostao višak pomoću kojeg kapitalista, umesto da samo obnavlja proizvodnju, investira dodatno i proširuje proizvodnju. To bi bilo tako čak i ako menadžersku funkciju kapitaliste tretiramo kao rad za koji on sam mora da bude nadoknađen na isti način. Na osnovu ovoga Marks zaključuje da postoji eksploatacija, odnosno ekstrakcija viška vrednosti zasnovana na činjenici da se ne plaća rad nego radna snaga i da njena cena nikada nije jednaka proizvedenoj vrednosti.

Objašnjavajući ovaj bazični istorijski specifičan odnos koji dominira u kapitalizmu, Marks razvija kritiku političke ekonomije pokušavajući da razume kako je on moguć. Na ovom mestu, umesto zaključka, možemo da ukažemo na sve puteve na ovoj početnoj raskrsnici marksističke teorije kojima se može krenuti. S jedne strane, Marks uočava kako se pojedinačni kapitali nalaze u kompeticiji i kako u toj kompeticiji, da bi zadržali profitabilnost, moraju da se takmiče spuštajući cenu svojih proizvoda tako što uvode efikasniju tehnologiju koja spušta vreme potrebno za proizvodnju jedne jedinice robe koju proizvode. U nekoliko koraka to vodi do njegove teorije krize. Istovremeno on razmatra kako je ovaj društveni odnos ekstrakcije viška vrednosti uopšte mogao istorijski da se konstituiše, gde razvija svoju teoriju prvobitne akumulacije. Napokon, kako je profitabilna proizvodnja vezana za proizvodnju samo određenog dela upotrebni vrednosti (u vidu robe), dok su ostale isto tako bitne za zadovoljenje potreba. Jedan specifičan pravac iz ove Marksove postavke se tiče proizvodnje ovih upotrebni vrednosti i rada, poznatog kao kućni rad, koji ih obezbeđuje. Napokon, ne manje važno razmišljanje koje sledi iz ove Marksove postavke jeste ono koje se tiče održavanja ove konstelacije eksploatacije, i u tom smeru se razvijaju marksistička teorija države i marksistička teorija ideologije.

127

Primljeno: 10. septembra 2014.

Prihvaćeno: 27. oktobra 2014.

#### Literatura

- Cooney, Brendan Law of Value 7: Production and Exchange, (internet) dostupno na: <http://kapitalism101.wordpress.com/2011/02/08/law-of-value-7-production-and-exchange/> (pristupljeno 19. oktobra 2014).
- Elbe, Ingo, Između Marksa, marksizma i marksizama – načini čitanja Marksove teorije, (internet) dostupno na: <http://društvenaanaliza.blogspot.com/2014/01/ingo-elbe-izmeu-marksa-marksizma-i.html> (pristupljeno 19. oktobra 2014).
- Hajnrih, Mihael, Teorijska istorija Marksove kritike ekonomije, (2013), *Stvar, Časopis za teorijske prakse*, Novi Sad, Gerusija.
- Heinrich, Michael, (2012), *An Introduction to the Three Volumes of Karl Marx's Capital*, New York, Monthly Review Press.
- Marks, Karl, *Kapital*, (1978), Beograd, Prosveta.
- Marks, Karl, Teze o Fojerbahu, (internet) dostupno na: <https://www.marxists.org/srps/hrva/biblioteka/marks/1845/misc/teze-fojerbah.htm> (pristupljeno 19. oktobra 2014).
- Milios, John, Dimoulis, Dimitri, Economakis George, (2002), *Karl Marx and the Classics. An Essay on Value, Crises and the Capitalist Mode of Production*, Burlington, Ashgate Publishing.
- Smith, Adam, (1976), *The Glasgow edition of the Works and Correspondence of Adam Smith*, Oxford, Clarendon Press.

Vej, Sjaoping, Intervju sa Mihaelom Hajnrihom: Interpretacija Kapitala, (internet) dostupno na: <http://drustvenaanaliza.blogspot.com/2014/02/intervju-sa-mihaelom-hajnrihom.html> (pristupljeno 19. oktobra 2014).

Aleksandar Stojanović

What the Critique of the Political Economy can and can't do?

Marx's Theory of Value and Its Use in Social Theory

Abstract

In this text I will try to explain the theoretical specificity of critique of political economy. I will primarily found my arguments on the texts of Michael Heinrich and John Milios. To to this I will firstly scatch the theoretical context of economic theories that exited at the time of emergence of critique of political economy. Than, I will present main diferences in approach that we can find in Marx's *Capital* with repsect to the concepts that are utilised and questions that he tries to answer. In the end I will present the directions of development of the crtique of political economy that are realted to this basic insight

**Keywords:** critique, politcal economy, value, subjective theory of value, objective theory of value, form of individuality